

جغرافیای تاریخے
کوهستان شرقے قبرستان
قلمرو باوندان و قارنوندان

www.ketab.ir
حسین امینی سودکلایی، دکتر علی رمضانی پاچی، سید مقداد طاهرپور

سرشناسه	امینی سودکلایی، حسین، ۱۳۷۲-
عنوان و نام پدیدآور	جغرافیای تاریخی کوهستان شرقی تبرستان (قلمرو بایوندان و قاروندان)، حسین امینی-سودکلایی، علی رضائیان، سیدمقداد طاهرپور.
مشخصات نشر	تهران: رسالت نوین، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	۱۶۸ ص. ۱۶/۵ × ۲۱/۵ س.م.
شابک	978-600-8988-72-4
وضعیت فهرست نویسی	فها
یادداشت	و لا ظاه.
یادداشت	کتابنامه: ص. [۱۲۳] - ۱۲۸.
یادداشت	نمایه.
موضوع	مازندران - تاریخ
موضوع	Mazandaran (Iran: Province) - History
شماره افزودن	رضائی پاجی، علی، ۱۳۵۰-
شماره افزودن	طاهرپور، سیدمقداد، ۱۳۷۱-
رده بندی کنگره	DSR۲۰۴۳
رده بندی دیویی	۹۵۵/۲
شماره کتبخانی ملی	۷۷۲۶۶۵
اطلاعات رکورد کتبخانی	میلاد

تهران. خیابان شهید مطهری، شماره ۴۹۲، طبقه سوم
تلفن: ۰۹۰۲ ۱۳۰ ۹۱۳۱ rasanesh.pub@gmail.com

جغرافیای تاریخ کوهستان شرقی تبرستان (قلمرو بایوندان و قاروندان)

حسین امینی سودکلایی، دکتر علی رضائیان پاجی، سیدمقداد طاهرپور

طرح جلد و صفحه‌آرایی: فرشاد علی‌نژاد

ویراستار: شهاب‌الدین سمنان

ناشر: رسالت نوین

لیتوگرافی: فیلم‌گرافیک

چاپ: پیمان نواندیش

صحافی: ولیعصر

چاپ اول، تهران، ۱۴۰۰

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۴ - ۷۲ - ۸۹۸۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

قیمت ۵۰۰۰۰ تومان

فهرست

۷	پیشگفتار
۱۱	سیاسگزاری
۱۳	فصل مقدماتی: معرفی برخی منابع
۱۹	فصل نخست: قلمروهای باوندان و قارنوندان
۲۰	پایتخت‌های باوندان و قارنوندان
۲۴	دژ کوزا
۲۵	کوهستان شروین یا کوهستان شهریار
۳۰	امیدواره کوه
۳۳	«وَنَدادِ هَرْمُزْد کوه» یا «وَنَدَا اُمید کوه»
۳۸	هرمزدآباد
۴۱	کوهستان پادوسپان
۴۴	وجه تسمیه و محدوده کوهستان قارن
۵۱	جمع‌بندی

فصل دوم: آرم و تنگه کولا.....	۵۳
آرم پایتخت کوهستان پادوسپان.....	۵۳
فاصله یک مرحله.....	۵۶
ناحیه و شهر آرم.....	۵۸
آرم و تنگه کولا در مسیر ساری به ری.....	۶۱
چند مکان مرتبط با آرم و کولا.....	۶۳
خارخون در بلوک آرم.....	۷۰
راه ری به ساری پس از شاه عباس یکم.....	۷۴
ساخت راه شام عباسی.....	۷۵
راه ری به ساری پیش از شاه عباس یکم، بدون گذر از آرم.....	۷۸
راه ری به ساری پیش از شاه عباس یکم، با گذر از آرم.....	۷۹
لیجم.....	۸۰
تنگه کلیس و دژ کلیس.....	۸۲
تنگه سرکلاه یا سرتنگه کولا.....	۸۸
خاندان لورجانوند.....	۹۰
ناحیه کولا.....	۹۳
فصل سوم: دژ اسپهبد خورشید.....	۹۷
نتیجه.....	۱۱۱
کتابنامه.....	۱۲۳
واژگان و ترکیب‌های دشوار.....	۱۲۹
نمایه.....	۱۳۳
راهنمای نقشه‌های جدید و کهن، اسناد و عکس‌ها.....	۱۵۱

پیشگفتار

پژوهش پیش رو، تلاش کرده است کهن‌ترین روایات موجود دربارهٔ جغرافیای تاریخی کوهستان شرقی تبرستان را مورد بازخوانی قرار دهد و با مطالعهٔ دقیق گزاره‌های تاریخی و جغرافیایی کهن، گزارش نوینی از موقعیت برخی مکان‌ها - که عموماً برداشت‌های نادرستی دربارهٔ آن‌ها صورت گرفته است - به‌دست دهد. به‌دنبال این هدف، مکان‌هایی مانند ناحیه و تنگهٔ کولا، تنگهٔ کلیس، کوهستان پادوسپان، شهر کهن ارم، ناحیهٔ شوزیلداشت یا شورماداشت، دژ سلطان‌شکن ورن و مسیر برخی لشکرکشی‌های تاریخی، جست‌وجو شده‌اند و موقعیت دقیق یا تقریبی آن‌ها گزارش شده است. برای نوشتن این اثر، از دو روش بازخوانی موشکافانهٔ متون برجای‌مانده و پژوهش میدانی استفاده شده است؛ به‌گونه‌ای که خوانش متون به تحقیقات میدانی جهت می‌داد.

در لابه‌لای صفحات متون کهن و نیز در سخن نویسندگان این کتاب، گاهی «کوه» به معنای «کوهستان» به‌کار رفته است؛ پس کوه شروین، کوه شهریار، کوه قارن، کوه امیدوار، کوه وندادهرمزد، کوه وندا امید و کوه پادوسپان به‌ترتیب یعنی کوهستان شروین، کوهستان شهریار، کوهستان قارن، کوهستان امیدوار، کوهستان وندادهرمزد، کوهستان وندا امید و کوهستان پادوسپان. این نام‌ها به قلمروهای پادشاهان باوند و قارنوند اشاره دارند. در این کتاب، باوندان یعنی افراد خاندان باو و قارنوندان یعنی افراد خاندان قارن. باوندان در سه دوره

حکومت کردند که از آن میان، باوندان دوره یکم معروف به کیوسیه و باوندان دوره دوم معروف به اسپهبدیه، موضوع مطالعه این پژوهش هستند. در مقابل باوندان کیوسیه، قارنوندان قرار داشتند که در این تحقیق کوشش شده با شناسایی مناطق مورد نظر، قلمرو هر دو گروه مشخص گردد.

کهن‌ترین متن تاریخی به‌جامانده درباره خطه تبرستان، کتاب گرانسنگ تاریخ طبرستان نوشته ابن‌اسفندیار است که این پژوهش نیز بسیار وام‌دار آن است. ابن‌اسفندیار در این کتاب علاوه بر روایت حوادث تاریخی، توصیفی از جغرافیای منطقه نیز ارائه داده است. افزون بر آن، گاهی به برخی از واژگان مازندرانی (طبری قدیم) در متن فارسی اشاره کرده و بعضی را معنا می‌کند؛ مانند «جَر» که معرب «جی» است، به معنای کوهستانی که می‌توان در آن به کشاورزی پرداخت. گاهی نیز ابن‌اسفندیار، دستور زبان مازندرانی را وارد زبان فارسی کرده است؛ به‌عنوان مثال: شهریاره‌کوه، امیدواره‌کوه و شهریارکوه پَریم را به‌جای کوه شهریار، کوه امیدوار و پَریم کوه شهریار به‌کار برده است.

همچنین باید توجه کرد که برخی نام‌ها در متون کهن چندین املا دارند: پادوسپان، بادوسپان، فادوسپان، فادوسبان، بادوسبان، پادوسبان؛ لُپور، لُفور، پَریم، قَریم، بَریم؛ فیروزکوه، پیروزکوه، بیروزکوه؛ دنباوند، دماوند؛ امیدوارکوه، امیدواره‌کوه، اومیدواره‌کوه؛ وندا امید، وند امید، ونداد امید؛ کوزا، کیزا، کیجا؛ تمشکی‌دشت، تمسکی؛ چنگرود، چنکروود؛ جورود؛ شاه‌دژ، شاه‌دز؛ چمنو، چمنو؛ تریجه، تریجی، ترجی، ترنجی؛ تالپور، تالور؛ تمیشه، طمیش؛ کیسلیان، کیسلیان؛ اَرَم، اَرَم، اَرَم‌خاست؛ گرگان، جرجان؛ لکوز، لک‌گُز؛ کیلیس، کیلیس؛ سواته‌کوه، سواده‌کوه، سواده‌کو، سوادکوه؛ کلایی، کلایی؛ شیرگاه، شیرگاه؛ خارخون، خوارخان، خارخُن؛ کیله‌خواران، گیلخواران؛ کوسار، کوهسار؛ سَر‌کلا، سَر‌کُلاه؛ کِرْدآباد، کِرْدوا؛ شَه‌مار، سامار؛ مرگو، مرگاو؛ هرمزدآباد، هرمزدآباد؛ وندادهرمزد، بندادهرمزد، وندادهرمزد، وندادهرمز، وندادهرمز؛ وندادسفجان، بندادسفجان، وند آسفان؛ موسی‌کلاته، موسی‌کلا؛ سوته‌کلاته،

سوته کلاده، سوته کلا، سوتکلا، سودکلا؛ شوزیلداشت، شوزیلداشت، شوزیلداشت، شوذیل داشت، سوزیلداشت؛ شورماداشت، شورمادشت، شورداشت؛ باولکنار، بابلکنار؛ تیژن، تجن؛ تالار، تالار؛ باول، بابل؛ هرّهز، هراز؛ کرگه ساوه، کرگ ساوه؛ تبرستان، طبرستان؛ ساری، ساریه؛ پَرستک، پَرستوک؛ شِلاب، چِلاب، چِلاو؛ لیشکوه، لیتکوه؛ لارجان، لاریجان؛ پردامه، پردمه؛ هزاره‌گری، هزارگری، هزارکری، هزاره‌جریب، هزارجریب. گاهی نیز واژگان در نسخ خطی تصحیف شده‌اند: رویان، روینج، روبنج؛ ایزباد، ایرآباد؛ رودپشت، روده نشت.

در این کتاب، واژگانِ درون [] از آن نویسندگان این اثر و واژگانِ درون { } افزوده مصححان به متون قدیم است. در استفاده از متون قدیم و نقل قول‌های مستقیم نیز سعی شده است تا ضمن حفظ اصالت متن، تا حد امکان به رسم الخط امروزی نوشته شود؛ برای مثال: تُست به توس، دهره به دهره‌ای، رودخانها به رودخانه‌ها، هرون به هارون و اوآند به اویند تغییر یافته است.

این نکته را باید در نظر داشت که در نیمه دوم سده هشتم هجری، میرعمادالدین هزارجریبی، پریم و بیشتر آسَرانِ رِستاق را فتح کرد و به هزارگری الحاق نمود^۱ که سپس به چهاردانگه (هزارگری) و دودانگه (پریم و آسَرانِ رِستاق) تقسیم گردید. پس نام هزارگری در منابع پیش از تیمور معادل چهاردانگه هزارجریب است که اکنون میان چند شهرستان تقسیم شده؛ البته منهای دهستان نرَماب‌دوسر که امروزه از دودانگه به چهاردانگه الحاق شده است. دهستان آسَرانِ رِستاق (چاشم و پشتکوه) از دودانگه، چند ده از چهاردانگه و خطیرکوه از سوادکوه به استان سمنان الحاق شده‌اند. دهستان بَنَدَرِج (بَنَدِوار) دودانگه به دهستان فَریم دودانگه و ده اساس از دودانگه به سوادکوه الحاق گردیده‌اند. دهستان سِرْمِه‌تنگه (سلیمان‌تنگه) نیز با گرفتن چند روستا جزو بخش گلیجانِ رِستاق ساری است.

۱. بناقتی، سید حسین، شجرة الامجاد فی تاریخ میرعماد، به کوشش فریده یوسفی، ساری: شلفین، ۱۳۸۴، ص ۲۵.